

Miért kell hinni bármit is? A doxasztikus kötelességek eredete – válasz Forrainak.

Bevezetés*

Nemrégiben Réz Anna (2012) és Forrai Gábor (2017) egyaránt a problémával viaskodtak, hogy hogyan lehetne episztemikus kötelességeket és felelőségeket tulajdonítani az egyes megismerőknek, ha egyszer az esetek túlnyomó többségében nem képesek irányítani, hogy milyen vélekedésre tegyenek szert. Forrai szerint akkor rendelkezhet valaki episztemikus kötelességekkel és felelősséggel, ha rendelkezik azzal a kognitív kompetenciával, amely szükséges a helyes vélekedés kialakításához az adott szituációban. Réz viszont – bár nem körvonalazza az általa ajánlott megoldás pontos részleteit – azt javasolja, ne vessük el, hogy a vélekedésekért való felelősséghez valamiféle befolyásgyakorlásra van szükség, csupán ne ragaszkodjunk ahhoz, hogy olyan közvetlen, erős és akaratlagos kontrollt szabjunk a felelősség feltételül, mint ahogy az a cselekvések esetében szokás.

Amellett érvelek, hogy inkább Réz javaslatát kellene követnünk Forraié helyett. Forrai elmélete, igyekszem a tanulmány (1.2.)-es szakaszában meggyőzően megmutatni, a deontikusan *irreleváns* hibáztatási formák elemzésére épül. Ezután a tanulmány második szakaszában előállok egy érveléssel, ami a deontikusan releváns hibáztatás elemzésére támaszkodva kísérletet tesz annak bizonyítására, hogy a képességek birtoklása semmiképpen sem lehet az episztemikus kötelességgel és felelősséggel való rendelkezés kulcsa. Ehelyett Réz javaslatát úgy kellene tovább gondolni – éles különbséget téve a döntésekért és a döntések következményeiért viselt felelősség között –, hogy azt állítjuk: csak a döntésekért viselt felelősség követel meg közvetlen és erős kontrollt. Mivel állításom szerint a vélekedésekért viselt felelősség is csupán egy fajtája a következményekért viselt felelősségnek, ezért a vélekedésekért viselt felelősséghez nincs szükség arra, hogy akaratunk közvetlen és erős kontroll alatt tartsa vélekedéseinket, csupán arra, hogy vélekedéseink megfelelő módon származzanak szabad döntéseinkből. A tanulmány harmadik részében e megközelítést védem meg néhány lehetséges ellenérveléssel szemben.

1. Hogyan rendelkezhetünk doxasztikus kötelességekkel és felelősséggel? Egy probléma és három megoldási javaslat.

1.1. Az akaratlagos kontroll hiánya a vélekedések felett és a doxasztikus deontológia megalapozása

A hétköznapok során számos alkalommal előfordul, hogy valakire neheztelünk, sőt, olykor el is ítélünk¹ amiatt, hogy valami olyasmit hisz, amit nem szabadna. A

* A tanulmány a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült. Emellett külön köszönettel tartozom Forrai Gábornak, aki sok fontos ellenvetéssel és javaslattal segített a tanulmány megírásában.

¹ A „neheztelés”-t, „elítélés”-t és még sok más egyéb kifejezést az angolban gyakran egyszerűen a „blame” kifejezéssel helyettesítenek. Korábban én is követtem azt az ennek megfelelő gyakorlatot, hogy minden megkülönböztetés nélkül a hibáztatás fogalmát helyeztem a felelősséget érintő elemzéseim középpontjába. Ám most szakítok ezzel a gyakorlattal, mert úgy érzem, sok jelentős félreértéshez vezethet.

neheztelés és az elítélés a hibáztatás reaktív attitűdjének két olyan fajtája, melyek magukba foglalják valamiképpen azt a feltételezést, hogy e reaktív attitűdök célpontja valami olyasmit tett, amit nem lett volna szabad, azaz megszegett valamilyen kötelességet. Ezért, ha valakire joggal neheztelhetünk valamilyen negatív esemény vagy állapot bekövetkezése miatt, akkor joggal feltételezhetjük, hogy kötelessége lett volna nem létrehozni a kérdéses eseményt vagy állapotot vagy legalább megakadályozni bekövetkezését. Így ha igazoltnak tartjuk azt, hogy másokra olykor neheztelünk amiatt, hogy valamilyen hamis vélekedéssel rendelkeznek, akkor fel kell tételeznünk, hogy nemcsak hamis hitekkel, de hitekre vonatkozó, azaz doxasztikus kötelességekkel is rendelkeznek. Olyan kötelességekkel, melyek megszegéséért minden további nélkül „ki lehet érdemelni” a neheztelést vagy a hibáztatás valamilyen még intenzívebb formáját.

Ám a doxasztikus deontológia eme felfogását egy nagyhatású bíráló érte. William Alston (1988) szerint a hibáztatás csak akkor illeti meg bármely megismerőt valamilyen hamis hitéért, ha akaratlagos kontroll alatt tartotta, hogy p vagy $nem-p$ -t hiszi egy adott pillanatban. Mivel a sztenderd felfogás szerint a hibázthatóságból következik az, hogy valaki valamilyen kötelességet megsértett, ez azt is jelenti, hogy bárkinek csak akkor lehet kötelessége valamit hinni vagy nem hinni, ha akaratlagos kontroll alatt tartja, hogy p -t vagy $nem-p$ -t hiszi. Forrai Alstont követve egy alapelv formájában ezt a következőképpen fogalmazza meg:

(AKKL) Az ember csak akkor kötelezhető arra, hogy p -t higgye, ha tényleges (*effective*) döntése van abban, hogy p -t higgye vagy sem.
(Alston 1988. 259; Forrai 2017. 43)

Mivel azonban senki sem döntheti el egy adott szituációban, hogy p -t higgye vagy sem, ezért senki sem rendelkezik episztemikus, a hitekre vonatkozó kötelességekkel.

Ez a bíráló sok episztemológus számára oly nagy meggyőző erővel bírt, hogy elvetették a fenti értelemben vett doxasztikus deontológiát (azaz a robusztus értelemben vett és hitekre vonatkozó kötelességek létezését). Közülük sokan ugyan továbbra is beszélnek episztemikus kötelezettségekről, tehát arról, hogy egyes szituációkban kinek-mit kellene hinnie, de már nem tartják fenn, hogy a megismerők e kötelezettségek megszegéséért megérdemelnék a hibáztatás valamilyen robusztus formáját. Úgy is mondhatnánk, hogy deontikus doxasztikus kötelességek bevezetése helyett megelégszenek azzal, hogy rögzítsék a mércéjét annak, mi számít megalapozott és megalapozatlan vélekedésnek valamilyen ideális vagy nem ideális megismerő episztemikus nézőpontjából nézve.

Forrai nem elégszik meg ezzel, és igyekszik igazolni a hitekért való robusztus hibáztatás hétköznapi gyakorlatát, valamint az ezekhez kapcsolódó deontikus és doxasztikus kötelességek rendszerét. Amellett érvel, hogy a doxasztikus kötelességek megszegéséért való hibáztatáshoz nincs szükség a hitek felett élvezett akaratlagos kontrollra, csupán arra, hogy az illető rendelkezzen azzal a kognitív kompetenciával, amelynek birtoklása az adott helyzetben az esetek túlnyomó többségében élvezet a helyes vélemény kialakításához. Tehát Forrai így módosítja (AKKL)-t:

(EKKL): Ha S -nek episztemikus kötelessége adott információk alapján p kijelentésben hinni (nem hinni, az ítéletet felfüggeszteni), akkor S -nek megvan ehhez a kognitív kompetenciája. (Forrai 2017. 41)

Forrai is tudatában van annak, hogy nem ez az egyetlen megoldási lehetőség, de az adott keretek között nem állt módjában kitérni arra is, hogy miért az ő megoldási javaslata a legvonzóbb. Úgy vélem azonban, hogy ezzel a kérdéssel a későbbiekben sem érdemes számot vetni, mivel – igyekszem megmutatni – Forrai megoldása semmiképpen sem működik, és részben ezért érdemes Réz javaslatának valamely változatával próbálkozni. Réz szerint elegendő volna a következő minimális kontroll-feltételt megfogalmaznunk a doxasztikus kötelességekkel összefüggésben:

(RKKL): Ha S -nek episztemikus kötelessége adott információk alapján p kijelentésben hinni (nem hinni, az ítéletet felfüggeszteni), akkor S valamilyen befolyással rendelkezik afelett, hogy p -t higgye vagy sem. (Réz 2012)

E megközelítés szellemében és jóval specifikusabban amellet fogok érvelni, hogy a következőképpen kellene rögzíteni az episztemikus kötelességekkel és felelősséggel rendelkezés feltételét:

(BKKL) Az ember csak akkor kötelezhető arra, hogy p -t higgye, ha az, hogy p -t hiszi vagy sem, megfelelő módon származik az illető döntéseiből.

Mivel Forrai elméletének gyengeségei jól kidomborítják az általam favorizált elmélet erősségeit, először Forrai kompetencia-alapú elméletének kritikájával kezdem.

1.2. Miért nem támasztják alá megfelelően Forrai érvei a képességekre épülő doxasztikus deontológiát?

Forrainak tulajdonképpen egyetlen olyan érve van álláspontja mellett, amit a körültekintő elemzés során végül nem von vissza. De ezt az érvet döntőnek tartja abban a vonatkozásban, hogy miért kellene az általa megfogalmazott (EKKL)-t elfogadni az Alston által (is) alapul vett (AKKL) helyett. Forrai szerint (EKKL) legfőbb előnye az, hogy képes magyarázni, miért tarjuk hibáztathatónak a következő négy történet közül az első főszereplőjét, míg a másik három történet főszereplőjét nem.

[1.] Lemma

Bea kiváló matematikus, szakterületének egyik legjobbja. Fő célja a Nagy Sejtés bizonyítása, mellyel beírná magát a matematika történetébe. A bizonyítás, nem kis részben az ő munkásságának köszönhetően, az utóbbi időben elérhető közelségbe került. Bea gondosan számot vet a lehetőségekkel, s úgy látja, hogy az X lemma

kínálja a legjobb kiinduló pontot. Már közel is jár X bizonyításához, amikor kap egy referálandó cikket a Top Maths Journaltól. Amint átfutja az absztraktot, mely a Nagy Sejtés bizonyítását ígéri Y lemmából kiindulva, legszívesebben a falba verné a fejét, mert egy csapásra átlátja, hogy igen, Y a legjobb kiindulási pont. Y lemmát még ő maga bizonyította pályája elején, s egy ideig komoly reményeket fűztek hozzá, amelyek azonban nem teljesültek, így Y lemma lassan kikerült a figyelem középpontjából, s Bea sem gondolt rá hosszú ideje. Most azonban egy pillanat alatt felismeri, hogy az utóbbi egy-két év eredményeinek fényében Y-ból rövid úton el lehet jutni a bizonyításhoz. Miért is nem gondolt erre? Nem lett volna szabad azt hinnie, hogy X lemma a kulcs. Látnia kellett volna, hogy Y lemma a megoldás. (Forrai 2017. 36.)

[2.] Lemma: a doktorandusz

Bea helyett vegyünk egy doktoranduszt, aki még csak most dolgozza bele magát a kutatási területbe. Az Y-ból induló bizonyítás gondolatát meghökkentőnek találja, és csak a cikk alapos átolvasása után érti meg.

[3.] Lemma: a közepszer

Bea helyett tekintsünk egy közepszerű, némileg fantáziátlan matematikust, aki nem rendelkezik azzal a kifinomult intuícióval, amellyel az olyan kiváló matematikusok, mint Bea, képesek felismerni, hogy honnan hova lehet eljutni. Az Y-ból kiinduló bizonyítás gondolatára ugyanúgy reagál, mint a doktorandusz.

[4.] Lemma: a zseniális bizonyítás

Hagyjuk meg Beát, de tételezzük fel, hogy az Y lemmából kiinduló bizonyítás egyszerűen zseniális, és olyan eredeti gondolatokon alapul, amilyenekre még a kiváló Bea is csak ritkán képes. Az Y-ból kiinduló bizonyítás őt is meghökkenti, bár a cikket olvasva gyorsan megérti, miről van szó. (Forrai 2017. 38.)

Forrai szerint a különbséget az magyarázza, hogy csak az első történet keretei között rendelkezett a főszereplő azokkal a képességekkel, pontosabban kompetenciákkal, amelyek mellett az adott körülmények között (el)várható lett volna az, hogy a főszereplő még a cikk olvasása előtt felismerje a bizonyítás helyes kiindulópontját. Nos, abban egyetértünk Forraival, hogy van valamilyen különbség a négy történet között, ám azzal nem értek egyet, hogy ez a doxasztikus deontológia (vagy bármiféle deontológia) szempontjából releváns különbség volna. Ahogy azt Forrai is tisztázza, vannak olyan kifejezések, melyeket olykor úgy használunk, hogy kötelességekre utalunk vele, olykor pedig úgy, hogy egyáltalán nem (Forrai 2017. 32-33). Vegyük a következő példát:

Rossz időjárás: János nagyon körültekintően vezeti a gazdaságát, és a különböző haszonnövényeket úgy termeszt, ahogy az a nagykönyvben meg van írva. Mivel a vidék, ahol János gazdasága van, nagyon is megfelelő a burgonyatermesztés számára, ezért János mindig nagyon sok burgonyát termeszt. Az év első fele teljesen tipikusan alakul, semmi sem utal arra, hogy az év további részében szokatlan lesz az időjárás. Ennek megfelelően János annyi burgonyát kezd el termesztani, amennyit csak tud. Ám az időjárás gyorsan megváltozik, és rendkívül csapadékosra fordul. A sok-sok burgonya pedig elrohad. János így magyarázza a történeteket ismerősének: „Nem lett volna szabad az időjárásnak ennyire esősre fordulnia. Úgy kellett volna történnie mindennek, mint az a korábbi években megszokott volt.”

Világos, hogy János nem utal kötelességekre akkor, amikor a „szabad” és a „kell” szavakat használja, és robusztus, azaz kötelességeket implikáló értelemben nem hibáztatja az időjárást a rossz termésért. Azt viszont elismerem, hogy lehet azt mondani, hogy bizonyos értelemben hibáztatja az időjárást. János *bosszús* (*annoyed*) az időjárásra. A bosszúság attitűdje János esetében abból fakad, hogy úgy gondolta, minden józan előzetes számítás alapján az ő episztemikus perspektívájából nézve az volt a legvalószínűbb, hogy az időjárás a már megszokott módon fog alakulni; ám nem úgy alakult, és ennek az ő vágyaival ellentétes negatív következményei lettek.

Az én intuícióm az, hogy Bea szintén bosszús. Bea nem érti, hogy miért nem látta meg a jó megoldást, pedig előzetesen azt gondolta, hogy ha mindent megtesz, amit csak tud, akkor valószínűleg helyes kiindulópontot fog választani a bizonyításhoz, és sikerül bizonyítania a Nagy Sejtést. Bea bosszúsága abban különbözik csupán János bosszúságától, hogy önmaga ellen irányul, ugyanis az ő esetében nem az időjárás váratlan viselkedése, hanem saját agytekervényeinek váratlan kudarcra okozta a kellemetlen eredményt. Beának az a reakciója, hogy „legszívesebben falba verné a fejét” számomra egyértelműen azt sugallja, itt arról a fajta önhibáztatásról van szó, ami a váratlan kudarcral és nem a kötelességszegésekkel kapcsolatos. És az sem csoda, hogy az ilyesfajta bosszúság a másik három történetben nem volna odaillő, hiszen előzetesen ezekben az esetekben bajos lett volna valószínűnek tekinteni azt, hogy a főszereplő el fog jutni a bizonyításhoz.

Úgy látom, hogy nincs semmi az első lemma történetben, ami indokolná, hogy Bea vagy bárki más túlmenjen a kötelességeket nem implikáló bosszúságon, és nehezteljen Beára. Hiszen csupán három releváns aspektusa van a történetnek:

- (I) Bea rendelkezett a helyes kiindulópont kiválasztásához szükséges kompetenciával (ezt bizonyítja, hogy amint valami emlékeztette Y lemmára, azonnal megértette, hogy az a helyes kiindulópont),
- (II) az adott körülmények között *váratlan* volt, hogy Bea nem látta be a megoldást (a körülmények nem akadályozták kompetenciája alkalmazásában, képességeit azért nem tudta kibontakoztatni, mert nem jutott valami az eszébe),

- (III) a kudarc nagyon fájó volt Bea számára (hiszen beírta volna magát a matematika történetébe).

Ahhoz, hogy megalapozott legyen túl lépni a bosszúságon kellene lennie még valaminek a történetben, ami ezt indokolja.

Hogy Forrai hibája valóban az volt, hogy összekeverte a deontikusan érdektelen bosszúságot például a nehezteléssel (és ennek önmagunk felé irányuló változatával, a lelkiismeretfurdalással) azt az is alátámasztja, hogy ez a feltevés nagyon jól magyarázza, miért jutott Bea történetét és más hasonló eseteket vizsgálva Forrai arra, hogy a szükséges kognitív kompetenciával való rendelkezés elégséges feltétele a doxasztikus kötelességekkel való rendelkezésnek. Azért, mert a szükséges kognitív kompetenciával való rendelkezés tényleg elégséges feltétele a tévedés miatt érzett megalapozott bosszúságnak. Ha a megismerő képességeinek köszönhetően előzetesen valószínű volt, hogy az illető fel fogja ismerni az igazságot, akkor ha téves következtetésre jut, bosszankodásunk helyénvaló. Minden megvolt ehhez: a negatív következmény és annak váratlansága egyaránt.

Ellenvetésként meg lehetne fogalmazni, hogy valójában van a történetnek egy eleme, amit ugyan megemlítettem, de nem kezeltem a helyén. Ez pedig az, hogy Bea volt az, *aki elfelejtette* Y lemmát, és akinek a kellő pillanatban *nem jutott eszébe* Y lemma. A gazda joggal mondhatná, hogy peche volt, Bea viszont nem, mivel őt nem a külső körülmények, hanem saját képességei hagyták cserben. És éppen ez az – érvelhetne valaki Forrai védelmében –, ami indokolja, hogy Beát deontikusan robusztus értelemben hibáztassuk. Ez az, ami feljogosítaná Bea kollégáit arra, hogy ilyen szemrehányásokat tegyenek neki: “igazán tudhattad volna, hogy mi vezet majd el a megoldáshoz, hiszen az ilyen nyilvánvaló megoldásokat mindig észre szoktad venni!”. Vagy: “csak magadat hibáztathatod azért, hogy nem vetted észre a megoldást, elvégre képes lettél volna rá!”

Amellett, hogy számomra önmagában tekintve is elfogadhatatlannak tűnik, hogy Bea ilyesfajta hibáztatást kiérdemelt volna tévedésével, azért sem tartom megalapozottnak ezt az ellenvetést, mert valaminek az elfelejtése, vagy az, hogy valakinek valami nem jut eszébe nagyon gyakran nem biztosít kellő alapot a jogos hibáztatáshoz. Sőt, azt az általánosabb megfigyelés is helyénvalónak látszik, hogy még ha valakit képességei egy alkalommal cserben is hagynak, ez számos esetben nem teszi jogossá a hibáztatást. Hogy valaminek az elfelejtése, számba nem vétele, képességeinek váratlan csődje hibáztathatóvá teszi-e az illetőt, az nemcsak attól függ, hogy ezek várható következményei negatívak-e vagy sem. Attól is függ, hogy mi magyarázza, hogy az illető képességei csődöt mondtak, elfelejtett vagy nem vett számba valamit.

Tegyük fel, hogy a történetet a következőképpen egészítjük ki:

Lemma 1 verzió 2

Y lemmát még maga bizonyította pályája elején, s egy ideig komoly reményeket fűztek hozzá, amelyek azonban nem teljesültek, így Y lemma lassan kikerült a figyelem középpontjából, s Bea sem gondolt rá hosszú ideje. A kellő pillanatban Beának azért nem jutott eszébe Y lemma, mert kollégái jóideig élcelődtek azon, hogy vérmes reményei

ellenére semmire sem ő, sem más nem tudta semmire sem használni Y lemmát. A kudarcos és kellemetlen epizódok után Bea pszichológiai önvédelmi mechanizmusa olyan mélyre temette Y lemmának még a gondolatát is, amennyire csak lehet, és ezért nem sejlett fel Beának Y lemma mint lehetséges kiindulópont.

Úgy vélem, Bea ebben az esetben nem hibáztatható azért, mert nem jutott eszébe Y lemma. Bea nem akarta elfelejteni Y lemmát, ennek ellenére az agya a kellemetlen élmények hatására olyan mélyre ásta el Y lemmának a gondolatát is, amennyire csak lehet. Ez egy normális reakció, nem utal arra, hogy Bea túlérzékeny lenne vagy bármilyen más erénytelen vonással rendelkezne, és ezek miatt a rossz tulajdonságok miatt felejtette volna el Y lemmát.

Vegyük most az eredeti történetnek egy másik lehetséges módosítását:

Lemma 1 verzió 3

Y lemmát még ő maga bizonyította pályája elején, s egy ideig komoly reményeket fűztek hozzá, amelyek azonban nem teljesültek, így Y lemma lassan kikerült a figyelem középpontjából, s Bea sem gondolt rá hosszú ideje. Ráadásul Bea már egyfajta matematikai ízlésítéletnek engedve régen elhatározta,² hogy nem foglalkozik olyan, első pillantásra túlságosan is technikai jellegű lemmákkal, mint Y lemma, így Bea tekervényei rászoktak arra, hogy ne vagy csak nagyon ritkán dobják fel az ilyen lemmákat mint lehetséges kiindulópontokat. Így a Nagy Sejtés bizonyítása előtt hiába igyekezett minden fontos lehetőséget számításba venni, nem volt rá különösebb esély, hogy Y lemma eszébe jusson.

Nos, számomra úgy tűnik, hogy Bea ebben a történetben már deontikusan is releváns módon hibáztatható azért, ami történt. Bea a szakmai szempontokat veszélyeztető kísértésnek engedett döntésével, és ennek volt természetes következménye az, hogy lemaradt a Nagy Sejtés bizonyításáról.

Amire először is rá szeretnék mutatni az az, hogy amennyiben az egymástól különböző kiegészítések más és más fényben tüntetik fel Bea feledékenységet, és azt, hogy képességei cserbenhagyták, akkor jó okunk van azt gondolni, hogy az *eredeti* Lemma-történet nem volt elég kidolgozott ahhoz, hogy csupán feledékenységre és képességeinek csődjére koncentrálna kijelenthessük, hogy Bea robusztus értelemben hibáztatható volt a tettéért.

Azt is érdemes észrevenni, hogy a legfontosabb különbség a két kiegészítés között, hogy az egyikben nem Bea valamilyen cselekvése ad magyarázatot a feledékenységre és képességeinek váratlan csődjére, hanem valami, ami egyáltalán nem állt Bea irányítása alatt: sem kollégái viselkedését, sem az ezekre reagáló pszichológiai mechanizmusokat nem tudta érdemben befolyásolni. Ezzel ellentétben a

² E példa talán sokaknak nem tűnik túl életszerűnek, ám ehelyütt csak azt akartam illusztrálni, hogy amennyiben Bea kudarca megfelelő módon visszavezethető valamilyen korábbi döntésére, akkor nagyon határozottan úgy tűnik, hogy Bea felelős a kudarcért.

legutolsó verzióban egyértelmű, hogy Beának egy magas szinten kontrollált cselekvése, egy döntése magyarázza tévedését. Ha valaki hozzám hasonlóan úgy érzi, hogy a második verzióban Bea nem érdemel robusztus hibáztatást, míg a harmadikban igen, annak legalább egy oka van arra, hogy egyetértsen velem: tévedéseinkért csak akkor lehetünk felelősek, ha valamiképpen cselekedeteink következményei.

Ez az érvelés általánosítható tanulságokkal szolgál. Ha olyan magyarázattal szolgálunk arra, hogy valaki nem, vagy nem hatékonyan használta valamilyen képességét, amelynek tükrében az illető megfelelő módon tudta befolyásolni az adott képesség használatát vagy annak hatékonyságát, akkor a cselekvő deontikusan releváns értelemben hibáztathatónak látszik azért, hogy képességét nem, vagy nem hatékonyan használta. Ha viszont a képesség használatának hiányát vagy a képesség használatának hatástalanságát valami olyasmivel magyarázzuk, ami felett a cselekvő nem rendelkezett megfelelő befolyással, akkor az illető nem lesz hibáztatható kudarcáért.

Forrai védekezhetne azzal,³ hogy bármely történetet ki lehet egészíteni úgy, hogy megváltozzon a hibáztathatóságot illető ítéletünk ahhoz képest, mint amivel pusztán az eredeti történet megismerése után rendelkezünk. Ez ugyan igaz, de csakis akkor, ha a kiegészítéssel fontos adalékkal szolgálunk arra vonatkozóan is, hogy a történet szereplője megfelelő módon befolyása alatt tartotta-e a hibáztatás alapjául szolgáló eseményt.⁴ Ha a hibáztatásra látszólag alapot adó eseményre olyan magyarázatot adunk, amit a cselekvő nem tartott megfelelő módon befolyása alatt, akkor nem tűnik majd hibáztathatónak, ha viszont olyat, aminek fényében igenis megfelelően befolyásolta a kérdéses esemény bekövetkezését, akkor a cselekvő hibáztathatónak fog majd látszani. Forrai eredeti Lemma története éppen ezért védhetetlenül inkomplett, mert igazából semmit sem tudunk meg Bea igyekezetének és képességeinek hatástalanságának okairól.

Forrai talán érvelhetne úgy, hogy az a tény, hogy sokak számára Bea akkor is hibáztathatónak látszik, ha semmit sem tudunk a képességeinek hatástalanságának okairól, mutatja, hogy a képességek csődjéből eredő kudarcokért való hibáztathatóság esetében irreleváns az, hogy pontosan mi okozta a képességek nem megfelelő működését. Ám ez az érvelés célt téveszt, amennyiben igazam van abban, hogy amint kiegészítjük a történetet a képességek csődjének okaival, akkor rendre ezen okok fogják eldönteni, mi lesz az ítéletünk a képességek hatástalanságával összefüggő hibáztathatósággal kapcsolatban. A probléma ugyanis az, hogy ha egy egyébként megbízható képesség nem működik (és Forrai elmélete számára csakis az ilyen megbízható képességek, a kompetenciák a fontosak), akkor annak a valóságban mindig

³ A tanulmány egy korábbi verzióját látva jelezte is, hogy élne ezzel a lehetőséggel.

⁴ Igaz, vannak más lehetőségek is. Ha a történetet úgy egészítjük ki, hogy az elkövetett hiba normatív okokból végül mégsem számít kötelességszegésnek, vagy úgy, hogy a cselekvő tud hivatkozni a befolyás problémájától független felmentő körülményekre (pl.: tudatlanságra), akkor is megváltozik a hibáztathatóságot érintő ítéletünk. De e vita kontextusában ezeknek a kiegészítési lehetőségeknek nincs jelentőségük, mivel elég nehéz látni, hogy hogyan lehetne Bea történetét ilyen vonatkozásokban kiegészíteni úgy, hogy az hatással legyen a hibáztathatósággal kapcsolatos ítéleteinkre. Bea története eredeti verziójában is rögzíti, hogy tudott annyit, amennyit tudnia kellett, s hogy Bea számára az lett volna a legracionálisabb, ha Y lemmából indul ki. Hogy Beának deontikus értelemben kötelessége lett volna észrevennie, hogy Y lemma a legjobb kiindulópont, azt vitatom, de a történet keretei között ezt csak azon az alapon lehet kétségbe vonni, hogy vajon Bea rendelkezett-e kudarcáért deontikus hibáztathatóságot maga után vonó episztemikus felelősséggel.

van valamilyen oka. Így a képességek hatástalanságából fakadó hibáért való hibáztathatóság végül mindig a képességek hatástalan működésének okain fog múlni.

2. A deontikusan releváns hibáztatásból vett érv a döntésekre épülő doxasztikus deontológia mellett

Ebben a szakaszban egy, a deontikusan releváns hibáztatás természetére épülő gondolatmenetet fogok bemutatni, amelynek célja kettős. Egyrészt arra irányul, hogy bemutassa, semmiféle képesség pusztá birtoklása nem lehet elégséges alapja a hibáztatásnak. Másrészt azt mutatom meg vele, miért éppen a döntésekből és nem más cselekvésekből kell származnia tévedéseinknek ahhoz, hogy robusztus értelemben hibáztathatóak legyünk értük.

Az érv kiindulópontja az a széles körben osztott és plauzibilis nézet, hogy a robusztus értelemben vett és deontikusan releváns hibáztatás egyike azon érzelmeknek, melyek erősen függenek különböző ítéletektől. Ahhoz, hogy valakit hibáztassunk valamiért, tudatos vagy nem tudatos módon úgy kell ítélnünk, hogy a hibáztatott hibája az, amiért hibáztatják.

Hogy belássuk, ez az ítélet mit is foglal magában, érdemes a robusztus értelemben vett hibáztatást megkülönböztetni a megvetéstől (*contempt*). A megvetés attitűdje szervesen összekapcsolódik azzal az ítélettel, hogy a megvetés tárgya alávaló, azaz valamilyen fontos szempontból egyes kvalitásai messze elmaradnak attól, ami elvárható lenne. A megvetés olykor morális természetű. Ekkor az alapja vélt vagy valós morális fogyatékoságok. Ám a megvetés függetlenedhet a moralitástól. Alapja lehet kulturális, fizikai, vagy intellektuális elmaradás valamilyen mércétől. Gyakori, hogy egyesek más embereket pusztán az alapján vetnek meg, hogy milyen a külsejük vagy hogy milyen a származásuk. Ez utóbbi mutatja, hogy a megvetés független mind a kötelességek fogalmától, mind attól az ítélettől, hogy az illető hibája volna az, amiért a megvetés illeti. A rasszisták túlnyomó többsége nem gondolja azt, hogy az általa megvetett népcsoport tagjainak hibája volna, hogy ahhoz a kultúrához tartoznak, amelyikhez; vagy hogy kötelességük lett volna másik népcsoporthoz tartozniuk. A rasszisták biológiai vagy kulturális alapon azért vetnek meg más népcsoportokat, mert úgy vélik, e más népcsoportok biológiailag vagy kulturálisan messze nem képesek megütni bizonyos mércét. Ha a rasszista azt állítja, hogy i) ugyan *X* nem tehet arról, hogy ahhoz a népcsoportoz tartozik, amelyikhez, ii) mégis megvetést érdemel, akkor (bár kijelentése hamis), nincs az az érzésünk, hogy kijelentésének második fele ellentmondana az elsőnek.

A deontikusan releváns robusztus hibáztatás ezzel szemben nem pusztán arra az ítéletre épül (bár ez is része), hogy valaki valamilyen fontos vonatkozásban elmaradt valamilyen mércének való megfeleléstől, de arra is, hogy az illetőnek kötelessége lett volna megfelelnie a szóban forgó mércének. Éppen ezért van ennek a típusú hibáztatásnak nagy deontikus jelentősége, hiszen ezért lehet következtetni a jogos hibáztatásból arra, hogy a hibáztatás célpontja olyan lény, aki rendelkezik kötelességekkel. De ami a jelen vita szempontjából nézve ennél is fontosabb: a hibáztatás – szemben a megvetés attitűdjével – magában foglalja azt az ítéletet, hogy a hibáztatás célpontja *tehet arról*, amiért hibáztatják. Ennek köszönhető, hogy ha valaki azt állítja, hogy a) *X* nem tehet *e* esemény bekövetkezéséről, b) mégis ezen esemény

bekövetkezéséért hibáztatni kell őt, akkor úgy érezzük – azt hiszem joggal –, hogy az illető kijelentésének első fele feloldhatatlan ellentmondásban áll a másodikkal.

Hogy mit jelent az, hogy valaki tehet valamiről [*something is somebody's fault*], nem egy egyszerű kérdés. Ugyan a hétköznapiakban csak olyan *következményekről* állítjuk, hogy bekövetkezésük valakinek a hibája, melyek valamilyen normának nem felelnek meg, úgy vélem, ebből nem következethetünk arra, hogy csak és kizárólag következményekről tehetünk. Meglehet a hétköznapiak során inkább csak következményekkel kapcsolatban merül fel, hogy valaki tehet vagy nem tehet róluk, de azt hiszem, ennek oka praktikus és nincs mély grammatikai vagy filozófiai magyarázata. A hétköznapiak során ugyanis nem vitatéma, hogy az emberek tehetnek mentális és fizikai cselekedeteikről. Filozófiát kell művelnünk ahhoz, hogy ezt megkérdőjelezzük. Ám mégsem értelmetlen az a kijelentés, hogy tehetünk döntéseinkről és cselekvéseinkről, jóllehet különös volna azt mondani: „tehetek arról, hogy amellet döntöttem, nem veszek fel többé kölcsönt”; vagy kijelenteni: „tehetek arról, hogy felemelem a kezem”. Ezért mivel – hacsak nem akarjuk tagadni a maga egészében a deontikus felelősséget is – egyértelműen hamisnak látszik az az állítás, hogy nem tehetünk cselekedeteinkről és döntéseinkről, jobb ha elfogadjuk, hogy annak viszont igaznak kell lennie, hogy tehetünk ezekről.

Megfontolásra érdemes hipotézisnek tűnik, hogy akkor tehet valaki valamiről, ha erős kontrollal rendelkezik fölötte. Azt nehéz is lenne elvitatni, hogy ha valaki egy esemény bekövetkezése vagy elmaradása felett erős kontrollal rendelkezik, az tehet arról, hogy bekövetkezett-e a szóban forgó esemény. Ugyanakkor Bea történetének harmadik verziójában úgy tűnik, Bea tehet arról, hogy nem vette észre a jó kiindulópontot a Nagy Sejtés bizonyításához, jóllehet vitatható, hogy erős kontrollt gyakorolt bármilyen értelemben is afölött, hogy megtalálja-e vagy sem a szóban forgó bizonyítást. Az alábbi történet célja az, hogy megmutassa, nemcsak hogy vitatható, de hamis is az a nézet, hogy csak akkor tehetünk valamiről, ha erős kontrollal rendelkezünk felette.

Pandora

Évtizedekkel ezelőtt egy elszigetelt törzs rátalált egy titokzatos dobozra. A törzs sámánja a törzs összes tagját meggyőzi, hogy szörnyű bűn volna kinyitni a dobozt, mivel a doboz egyszerűen tabu. A törzs világnézete alapján megszegni valamilyen tabut önmagában rossz a következményektől függetlenül. Pandora, a törzs fiatal tagja, mélységesen meg van győződve róla, hogy a doboz kinyitása valóban szörnyű bűn volna. Jóllehet nagyon is fontosnak tartja a morális előírásokat, mivel nagyon nagyon kíváncsi, folyton azt latolgatja, kinyissa-e a dobozt. Bár úgy véli, morálisan szörnyen helytelen a döntése, odalopakodik a dobozhoz és kinyitja. A doboz egy olyan varázslatos anyagot tartalmaz, amely ugyan a esetek 90%-ában mindenkit meggyógyít tíz kilométeres körzetben, de az esetek tíz százalékában mindenkit megbetegít a hatósugarán belül. Pandorának nincs szerencséje: a doboz törzs minden tagját megfertőzi. Miután a törzs tagjai rájönnek, mi okozta a betegséget, Pandorát hibáztatják a

történekeért. Ennek ellenére nem büntetik meg őt, részben mivel mindenki felépül a fájdalmas betegségből, amit a doboz kinyitása okozott.

Pandora valóban deontikus értelemben hibáztathatónak tűnik a törzset ért szerencsétlenségért, annak ellenére, hogy semmiképpen sem lehet mondani, hogy Pandora erős kontrollt élvezett volna afelett, hogy mi lesz a doboz kinyitásának a következménye. Pandora *tehet arról*, hogy a törzs tagja megbetegedtek, anélkül, hogy erősen kontroll alatt tartotta volna az események menetét.

Ám hogyan lehetséges az, hogy az erős kontroll egyfelől annak feltételének tűnik, hogy valaki tehesen valamiről, másfelől viszont ez irrelevánsnak látszik? A rejtély megoldása érdekében azt javaslom, hogy tegyük fel, valaki vagy akkor *tehet* egy esemény bekövetkezéséről, ha erős kontroll alatt tartja azt, vagy akkor, ha a szóban forgó esemény megfelelő módon következik egy ilyen, erős kontroll alatt tartott eseményből.

Mivel azt az eseményt, amiből a következmények származnak, erős kontroll alatt kell tartania a cselekvőnek ahhoz, hogy a szóban forgó eseményről és annak következményeiről tehesen, ezért ésszerűnek tűnik az a feltételezés, hogy a döntéseknek kell lenniük a következmények forrásának. Azok a cselekvések, melyeket a cselekvők erős kontroll alatt tartanak valójában mind döntések következményei. Ezért nehéz ellenállni annak a következtetésnek, hogy e cselekedeteket éppen azért tekintjük jól kontrollált cselekvéseknek, mert azokból az alapcselekvésekből származnak, melyet a legközvetlenebb és legerősebb kontroll alatt tartunk: a döntéseinkből. Ha tudatos döntés következtében igazítom meg a szemüvegemet, azt úgy érzem, jobban kontroll alatt tartom, mintha beszéd közben, tudattalanul teszem meg ugyanezt, anélkül, hogy döntést hoztam volna erről.

Hogy milyen viszonyban kell lennie a döntésnek és a következménynek ahhoz, hogy a cselekvő ne csak a döntésről, de a következményről is tehesen, az egy igen bonyolult kérdés (Fischer – Ravizza 1994. Fischer – Togazzini 2009. Björnsson – Persson 2012. Graham 2014. 2017. Björnsohn 2017a. 2017b.) . Az *első* feltétel elég kézenfekvő: a döntés befolyásolnia kell hogy bekövetkezik-e az adott következmény vagy sem. A *második*, és talán legmeglepőbb feltétel az, hogy a döntés értéke ne rendelkezzen ellenkező előjellel: ha a döntés a következményeket nem tekintve dicsérendő döntés volt, ám valamiért negatív következményhez vezetett, abban az esetben nem *tehetett* arról, ami történt, inkább csak *peche* volt az illetőnek. A *harmadik* ehhez kapcsolódik: a döntés intrinzikus (aktuális következményektől független) értéke abszolút értékét ne haladja meg a következmény abszolút értékét. Bár ez így első hallásra komplikáltnak hangzik, a mögötte meghúzódó gondolat elég egyszerű. Csupán arról van szó, hogy amennyiben egy mérsékelten rossz döntésről van szó, abban az esetben akkor *tehet* az illető a következményről, ha a következmény mérsékelten vagy még annyira sem rossz. Pandora döntése ugyan a következményektől függetlenül is elég rossz döntés, hiszen engedett a kíváncsiságának legőszintébb és legmélyebb morális meggyőződése ellenében, de még a legszigorúbb moralista sem tekintené megbocsáthatatlan bűnnek. Ezért ha a doboz kinyitása ahhoz vezetne, hogy az egész univerzum megsemmisül, úgy éreznék, a következmény nincs arányban Pandora döntésének negatív értékével, és az lenne az intuíciónk, hogy inkább csak nagyon

szerencsétlenül alakultak a dolgok, olyannyira, hogy arról Pandora már nem tehetett. A *negyedik* feltétel az, hogy a döntés ne deviáns módon okozza a következményt. Ha például Pandora döntése lenne az oka annak – Pandora tudtán kívül – hogy valaki, aki tud Pandora döntéséről, maga nyitja ki a dobozt részben azért, mert Pandora a doboz kinyitása mellett döntött, Pandora nem tehetne arról, hogy a doboz kinyílt. (Azt a kruciális különbséget leszámítva, hogy nem a döntéseket, hanem a diszpozíciókat tekinti a hibáztathatóság fő forrásának, nagyon hasonló feltételeket állapít meg Björnsohn 2017a, 2017b) Semleges következmények esetében arra is szükség van, hogy az okozott következmény megfeleljen a döntés által kialakított szándék tartalmának és megbízható módon vezessen a döntés által elindított kauzális lánc a szóban forgó semleges szándékhoz.

Ha hibáztatáshoz tartozó „tehet róla”-ítéletnek megfelelő elemzését nyújtottam, akkor elő is állt egy, a deontikus hibáztatás elemzésén alapuló érv Forrai javaslatára ellen.

- 1) A deontikusan releváns hibáztatás magában foglalja azt az ítéletet, hogy a hibáztatott tehet arról, amiért hibáztatják. (Emellett szól, hogy inkonzisztensnek látszik azt állítani, hogy valaki nem tehet valamiről, mégis hibáztatni kell érte).
 - 2) A deontikusan releváns hibáztatást csak akkor érdemelheti meg valaki, ha a benne foglalt ítélet helytálló.
 - 3) Nem feltétlenül tehetünk arról, hogy valamilyen képességünket nem vagy nem megfelelő hatékonysággal használjuk, valamint a hatékony használat hiányának következményeiről sem. (Ezt illusztrálja Lemma 1 verzió 3, valamint az a „tehet róla”-ítélet elemzésén alapuló elmélet, amely szerint szabad döntéseinkről és azok következményeiről tehetünk.)
 - 4) Ha a releváns képességek (kompetenciák) jelenléte nem biztosítja egy adott helyzetben, hogy valaki deontikusan hibáztatást érdemeljen egy olyan doxasztikus attitűdért, mely attitűd annak következménye, hogy az illető nem vagy nem elég hatékonyan használta egyes kompetenciáit, akkor Forrai doxasztikus deontológiáról szóló elmélete hibás.⁵
- K) Forrai doxasztikus deontológiáról szóló elmélete hibás.

Forrai ezen érveléssel szemben védekezhetne azzal, hogy amikor a „tehet róla”-ítéletet elemeztem, akkor cselekvések elemzéséből indultam ki – viszont az ő elmélete éppen azt állítja, hogy másféle deontikus szabályok alapján ítéljük meg a doxasztikus attitűdöket és a cselekedeteket.⁶ Ez a menekülési útvonal azonban egészen addig nem áll Forrai rendelkezésére, amíg azt állítja, hogy *ugyanaz* a deontikusan releváns hibáztatási forma illeti meg a doxasztikus kötelességek megszegőit, mint azokat, akik a cselekvésekre vonatkozó kötelességeket hagyják figyelmen kívül. Hogy mikor jogos valakit deontikusan releváns hibáztatással illetni, az attól függ, hogy a benne foglalt ítélet milyen igazságfeltételekkel rendelkezik. Ezek az igazságfeltételek azonban nem

⁵ Hiszen Forrai kitarthatna amellett, hogy ha valaki rendelkezik a megfelelő képességekkel, akkor deontikus értelemben kötelessége lenne kialakítani a megfelelő doxasztikus attitűdöt, és amennyiben e kötelesség teljesítését azért mulasztja el, mert képességeit nem vagy nem elég hatékonyan használta, akkor deontikus értelemben releváns hibáztatást érdemel kötelességének megszegéséért.

⁶ Forrai szóvá is tette ezt az aggodalmát a tanulmány egy korábbi verzióját olvasva.

változnak attól függően, hogy a hibáztatás mire irányul (legfőleg az változhat, hogy a hibáztatás célpontja kielégíti-e a hibáztatásban foglalt igazságfeltételeit vagy sem). Ugyan mindez elvben nyitva hagyja Forrainak azt a lehetőséget, hogy azt állítsa, a hitekért való hibáztathatóságnak ugyanazok a feltételei, mint a cselekedetek hibáztathatóságának, de ettől függetlenül más elv szabályozza a doxasztikus kötelességek kiosztását, mint a cselekedetekkel kapcsolatos kötelességeket. Mivel a jogos és deontikusan releváns hibáztatás mindig azt vonja maga után, hogy ténylegesen kötelességszegés történt, ezért a kötelességeket és a hibáztatást érintő eltérő szabályozás csakis ahhoz vezethetne, hogy lennének olyan deontikus értelemben vett doxasztikus kötelességek, amelyek megszegéséért nem járna deontikusan releváns hibáztatás. Ez azonban elég implauzibilis következmény lenne, és számomra úgy tűnik, hogy Forrai sem szívesen indulna el ebbe az irányba csak azért, hogy megvédje elméletét.

3. Néhány ellenvetés a döntésekre épülő doxasztikus deontikus elméletekkel szemben

Természetesen azon megoldás ellen is számos ellenvetést fel lehet hozni, melyet én javasoltam.⁷ Az ellenvetések egy egészen tág köre azzal kapcsolatos, hogy vajon jól határoztam-e meg a pontos feltételeit annak, hogy valaki mikor tehet valamilyen következményről. Hogy hogyan kell pontosan kidolgozni e feltételeket, azzal összefüggésben még számomra is úgy tűnik, hogy könnyen lehet, valamilyen részlet hibás vagy elfelejtettem valamilyen fontos adalékot. De úgy vélem, az elmélet nagyvonalakban helyes képét rajzolja fel a következményekért és a hitekért való felelősségnek és robusztus értelemben vett hibáztathatóságnak. Most csupán azok közül az ellenvetések közül veszek sorra néhányat, amelyek nem a technikai jellegű részleteket, hanem a megoldási javaslat alapjait támadják.

Gyakori vád az, hogy amennyiben a cselekvők csupán afölött rendelkeznek viszonylag közvetlen és erős kontrollal, hogy mit tesznek az igazság megismerése érdekében, afölött viszont nem, hogy a bizonyítékokat látva milyen vélekedés alakul ki bennük, akkor csakis azzal kapcsolatban lehetnek kötelességeik és csakis azzal kapcsolatban lehetnek hibáztathatóak, hogy milyen lépéseket tesznek az igazság megismerése érdekében. Ám ezzel szemben azt állítom, hogy a megismerőknek kötelességük úgy keresniük az igazságot, hogy elkerüljék azon hibás döntések meghozatalát, amelyek téves vélekedések elfogadásához is vezethetnek, amelyek jól tükrözik az általuk elkövetett hibák mértékét. Ha a hitekért való hibáztathatóság egy fajtája a következményekért való hibáztathatóságnak, akkor – akárcsak más következmények esetében, lásd Pandora történetét – anélkül lehetünk hibáztathatóak hiteinkért, hogy felettük közvetlen és erős kontrollt gyakoroltunk volna.

⁷ Az utóbbi másfél évtizedben egyfajta reneszánsza van azoknak az indirekt befolyásolási képességre építő doxasztikus deontológiának, amelyek közé a saját javaslatom is besorolható (Nottelmann 2007. McCormick 2014. Meylan 2015. 2017. Peels 2017a. 2017b.). A fő különbség ezen elméletek és az én megközelitésem között, hogy a hitekért viselt felelősség forrásaként én egyértelműen a döntéseket és nem általában különböző cselekvéseket jelölöm meg, és hangsúlyozom, hogy a felelősség forrásaként szolgáló aktus elhibázott volta és a következmény negatív jellege között megfelelő viszonyt kell fennállni. Viszont az általam vázolt koncepció egyáltalán nem kidolgozott azzal kapcsolatban, hogy pontosan mi határozza meg egy-egy episztemikusan releváns cselekvés értékét, illetve, hogy melyek és pontosan mire vonatkoznak azok az episztemikus kötelességek, melyeket tiszteletben kell tartanunk. Forrai Gábornak szeretném megköszönni, hogy felhívta a figyelmemet az irodalom ezen részére.

Ezen ellenvetés mögött sokszor az húzódik meg, hogy sokak számára megkérdőjelezhetetlen az elv, amely szerint a következményekért való hibáztathatóságnak feltétele a következmények előreláthatósága (Vargas 2005. Shabo 2015.). Viszont a Pandora történet fényében ez az elv megkérdőjeleződik. Pandora ugyan hibáztatható a betegség elterjedéséért, mégsem lehet azt mondani, hogy előre kellett volna látnia, hogy a doboz kinyitásának másokra nézve szörnyű következményei lesznek. Hiszen Pandora számára racionális azt hinni – mivel az egész kultúrája ezt tanítja és hiszi –, hogy a tabu megdöntése önmagában rossz dolog, és nincs köze a másokat is érintő várható következményekhez. Pandora nem hisz semmit és nem is kell hinnie arról, hogy a doboz kinyitásának milyen következményei lesznek másokra nézve; nem is tehet megalapozott prognózisokat arról, mi fog történni. Mégis tehet a betegség elterjedéséről, mivel szándékosan megy szembe saját morális meggyőződéseivel anélkül, hogy erre bármi kényszerítene vagy jó indoka lenne rá. Ez egy súlyos morális vétség – és a vétség mértékét jól tükrözik azok a súlyos negatív következmények, amelyek belőle származnak.

Az elmélet keretein belül arra is könnyen lehet válaszolni, miért tűnhet annyira megkérdőjelezhetetlennek az az elv, hogy a következményekért való hibáztathatóságnak feltétele az, hogy előre tudjuk (vagy kellene hogy előre tudjuk), milyen következmények bekövetkezését kockáztatjuk meg. Azért, mert az esetek túlnyomó többségében egy döntést az tesz intrinzikusan (az aktuális következményektől függetlenül) rosszá, hogy úgy döntünk, hogy önző vagy legalábbis nem elég erős indokokra alapozva hajlandóak vagyunk egy olyan következmény bekövetkezését megkockáztatni, ami túlságosan rossz ahhoz, hogy e kockázat valóban felvállalható legyen. Amikor az ittas vezető beül a kocsiba annak ellenére, hogy azt hiszi, ezzel drámai mértékben megnöveli egy (akár halálos) közúti baleset bekövetkezésének a kockázatát, akkor a döntését az teszi intrinzikusan komoly mértékben rosszá, hogy e meggyőződés ellenében dönt a volánhoz ülés mellett (ha az illető önhibáján kívül nem rendelkezne arra vonatkozó releváns vélekedésekkel, mivel jár az alkohol fogyasztás, vagy hogy egyáltalán fogyasztott-e alkoholt, akkor nem volna hibáztatható az okozott balesetért).

Különböző kognitív tudományi eredményekre támaszkodva sokan úgy vélik, hogy nem is igazán tartjuk ellenőrzésünk alatt azokat a végrehajtó funkciókat (figyelem irányítása, tervezés, célok kijelölése, konkrét szándékok kialakítása, saját mentális tevékenységünk ellenőrzése stb.), melyek kulcsfontosságúak az igazság keresése szempontjából. Robert Lockie nemrégiben megjelent könyvében (Lockie 2018) viszont arra mutat rá, hogy ezeket az aggályokat egyelőre nem elégséges mértékben támasztják alá a kognitív tudományban komoly támogatással rendelkező elméletek és azok az adatok, melyekre ezek épülnek, ráadásul ez a kijelentés egy speciális módon öncáfoló is. Ugyanis ha valójában egyáltalán vagyunk képesek ellenőrizni, hogy helyes módszert alkalmazunk-e az igazság kereséséhez, akkor valójában nem tudjuk sem önmagunk számára, sem mások számára igazolt vélekedésként felmutatni, hogy az a módszer, amivel eljutottunk gondolkodásunk ellenőrizhetetlenségét állító elmélethez, maga is átment a megfelelő ellenőrzésen, és igazoltnak tekinthető. Ám ha nem tudjuk felmutatni egy elmélet igazoltságát sem önmagunknak, sem másoknak, miért kellene azt elfogadnunk?

E ponton térnek rá Forrainak egy aggályára, amely nemcsak az ő megoldási javaslatát, de az enyémet is érinti. Forraival egyetértek abban, hogy hiteinkkel kapcsolatos kötelességeink mibenléte függ attól, hogy milyen (kognitív) képességekkel rendelkezünk. Bár azt – számomra úgy tűnik – nem ismeri fel, hogy ez azért van így, mert ettől függ, hogy miről tehetünk és miről nem, mégis éleslátóan levonja a következtetést, hogy mindebből az következik: amennyiben az igazolás fogalmát az ilyen, képességektől függő doxasztikus kötelességekhez kötjük, akkor az, hogy egy hit igazolt-e vagy sem, személyről személyre változhat. Azaz, ha azt állítjuk, hogy egy vélekedés akkor igazolt, ha az elfogadásával nem szegtünk meg semmilyen episztemikus kötelességet, akkor egyszerre létezhetnek olyan megismerők, akik ugyanazon információk alapján igazoltan hiszik p -t, és akik ugyanezt igazolatlanul hiszik. Forrai példája a következő:

Tegyük fel például, hogy egy adott kijelentés mellett sok, ellene pedig kevés bizonyíték szól, és ezek viszonyát nehéz átlátni. Történetesen az a helyzet, hogy a kétféle bizonyíték egyforma súlyú. Vegyünk két személyt, Pengét, aki még egy ilyen bonyolult helyzetben is képes megbízhatóan súlyozni a bizonyítékokat, és Tompát, aki az ilyen helyzetekkel nem tud megbízhatóan megbirkózni. Tételezzük fel továbbá, hogy mindketten elhiszi az adott kijelentést. Mivel Pengének megvan a kognitív kompetenciája a bizonyítékok megfelelő mérlegeléséhez, azzal, hogy elhiszi a kijelentést, megsérti azon episztemikus kötelezettségét, hogy egyforma súlyú, de ellentétes bizonyítékok esetén fel kell függesztenünk ítéletünket. Ennélfogva pedig hite igazolatlan. Tompának azonban, a megfelelő kognitív kompetencia híján, nem episztemikus kötelezettsége, hogy felfüggeszse ítéletét. Így amikor elhiszi a kijelentést, nem sérti meg episztemikus kötelezettségét, s így hite igazolt. (Forrai 2017. 44-45)

Forrai azért tartja elfogadhatatlannak az igazoltság személyektől (pontosabban azok képességeitől) való függőségét, mert az igazolásnak csupán két lehetséges felfogását vizsgálja. Az egyik szerint az igazolás lényege, hogy tudássá alakítja az igaz vélekedést. Azzal egyet is értek, ha az igazolásnak ezt az elméletét fogadjuk el bármilyen kiegészítés nélkül, akkor a doxasztikus deontológiát nem lehet összekötni az igazolással. A másik Forrai által vizsgált felfogás:

Az igazolás értéke elsősorban abban áll, hogy *valószínűsíti az igazságot*, az igazság pedig – az ízlésítéletek és az értékítéletek esetleges kivételével – nem személyfüggő. Egy személyfüggetlen igazságot az adott információk vagy valószínűsítenek, vagy nem valószínűsítenek. De jelen esetben ugyanazok az információk egyfelől valószínűsítik az igazságot (mivel Tompa hite igazolt), másfelől nem valószínűsítik (mivel Penge hite igazolatlan). (Forrai 2017. 45. – kiemelés az eredetiben.)

Érdeemes észrevenni, hogy e felfogásnak kétféle olvasata lehetséges, és Forrai csupán az egyiket veszi számba. Ugyanis az igazolás nemcsak objektív értelemben valószínűsítheti az igazságot (amikor egy ideális episztemológiai nézőpontból nézve kiértékeljük, hogy az adott információk mit valószínűsítenek és mit nem), hanem szubjektív értelemben is. Ha valami szubjektíve valószínűsíti e evidenciák fényében, hogy p igaz, az annyit jelent, hogy a szóban forgó személy háttértudását, képességeit, és kognitív képességeinek irányítására vonatkozó episztemikus kötelességeit figyelembe véve az evidenciák azt valószínűsítik, hogy p igaz. Tehát, ha a szóban forgó személy képes igazolni, hogy az adott episztemikus szituációban – már amennyiben valaki mindent megtesz az igazság megismerése érdekében, amit meg kell tennie – e evidenciák azt valószínűsítik hogy p , abban az esetben a megismerő megmutatja, hogy az ő helyében mindenkinek azt kellene hinnie, hogy p . Az igazolás elsődleges funkciója ekkor az, hogy – egyfelől – a megismerő számára valószínűsíti az igazságot, másfelől megmutatja, hogy a megismerő abban az episztemikus helyzetben, melyben találta magát, mindent megtett az igazság megismerése érdekében.

Lehet azt mondani, hogy ez a fajta szubjektív igazolás elsősorban nem azt igazolja, hogy p igaz, hanem arra ad igazolást, hogy S személy megfelelő episztemikus indokokra támaszkodva hiszi p -t. Ez szerintem így pontatlan, hiszen ahhoz, hogy ezek az indokok *episztemikusan* megfelelőek legyenek, arra van szükség, hogy az *adott nézőpontból nézve ténylegesen* valószínűsítsék az igazságot. És mivel a szóban forgó igazolás telivér episztemikus igazolás, vizsgálata hová máshová tartozhatna, mint az ismeretelmélethez? Forrai (2014) ennek megfelelően nem is veti el ezt a fajta szubjektív igazolást, mint az episztemológia tárgyát (Forrai 2014, 16-19).

Forrai minden bizonnyal azért tartja elfogadhatatlannak a doxasztikus deontológia és a (szubjektív) igazolás összekötését, mert elfogadhatatlannak tartja azt, hogy a szerényebb episztemikus képességek birtoklása bármilyen értelemben is *episztemikus előnyt* jelentsen. Valójában azonban csak akkor jelent előnyt a szerényebb képességekkel való rendelkezés, ha elfogadjuk Forrainak azt az elképzelését, hogy pusztán a képességek birtoklása döntő jelentőségű volna a doxasztikus kötelességekkel összefüggésben. De érvelésem alapján e képességek jelenléte vagy hiánya csupán fontos adalék, nem pedig döntő szempont. A szubjektív igazolás szempontjából az a döntő, hogy valaki tehet-e arról, hogy hibás következtetést vont le vagy sem. Mindent megtenni, amit az igazság megismerésének érdekében kell, mindenkinek ugyanolyan nehéz, így e szempontból a szerényebb képességű emberek nincsenek jobb helyzetben, mint azok, akiknek kiváló képességeik vannak. Ugyanolyan nehéz Usain Bolt számára megdönteni a 100 méteres síkfutás világrekordját, mint egy közepszerű futónak a saját legjobbját – mindkettőnek mindent bele kell adnia ehhez minden egyes edzésen. Az már más kérdés, hogy ez az egyikük esetében olimpiai aranyat eredményez majd, a másik esetében legfeljebb döntőbe kerülést. Ehhez hasonlóan: egy szerényebb képességű megismerő esetében lehet, hogy egy kevésbé szofisztikált és végső soron téves vélekedés a maximum, amit kihozhat magából, míg egy jobb képességekkel rendelkező ember, ha mindent megtesz, el is találhatja az igazságot annak minden részletében. E szituációban a szerényebb képességű ember számára a téves kijelentés is lehet igazolt, míg a jobb képességű számára nem. Ám mivel mindkettőjüknek ugyanolyan nehéz mindent megtenni, amit

meg kell tenniük, ezért az igazolt tévedést nem könnyebb elérnie a szerényebb képességű embernek, mint a jobb képességűnek az igazolt igaz vélekedést.

Összefoglalás

A tanulmányban amellett érveltem, hogy a vélekedések feletti akaratlagos kontroll helyett az episztemikus hibázthatóságnak és felelősségnek az a feltétele, hogy a vélekedések megfelelően származzanak korábbi döntésekből, és nem pusztán az, hogy a megismerő rendelkezzen a helyes vélemény kialakításához szükséges kognitív kompetenciával. Ha megértjük, hogy a hitekért viselt felelősség és az episztemikus hibázthatóság a következményekért való felelősség egy fajtája, akkor azok a klasszikus ellenvetések, melyek a döntéseket középpontba helyező elméletek ellen szólnak, könnyen megválaszolhatóvá válnak, és nincs okunk olyan elméletet előnyben részesíteni, melyek a felelősség kulcsát bizonyos képességek pusztán birtoklásában jelölik ki. Már csak azért sem, mert a képességek pusztán birtoklása számos esetben – függetlenül a döntésközpontú elméletek sikerétől – nem lehet elégséges alapja sem a hitekért sem egyes események bekövetkezéséért való hibázthatásnak.

Irodalom

- Alston, William H. 1988. The Deontological Conception of Epistemic Justification. *Philosophical Perspectives*. 2. 257–299.
- Björnsson, Gunnar 2017a. Explaining (away) the epistemic condition on moral responsibility. In Philip Robichaud and Jan Willem Wieland (szerk.): *Responsibility: The Epistemic Condition.*, New York, Oxford University Press. 146–162.
- Björnsson, Gunnar 2017b. Explaining Away Epistemic Skepticism about Culpability. In David Shoemaker (szerk.): *Oxford Studies in Agency and Responsibility*. Oxford, Oxford University Press. 141–164.
- Björnsson, Gunnar, – Persson, Karl 2012. The explanatory component of moral responsibility. *Noûs*. 46/2. 326–354.
- Fischer, John M. – Ravizza, Mark 1994. Responsibility for Consequences. In J. Coleman and A. Buchanan (szerk.): *Harm's Way: Essays in Honor of Joel Feinberg*. Cambridge, Cambridge UP. 183–208.
- Fischer, John M., & Tognazzini, Neil A. 2009. The truth about tracing. *Noûs*. 43. 531–556.
- Forrai, Gábor 2017. Doxasztikus deontológia akaratlagos ellenőrzés nélkül. *Magyar Filozófiai Szemle*. 61. 31–48.
- Forrai, Gábor 2014. *Kortárs nézetek a tudásról*. Budapest, L'Harmattan.
- Lockie, Robert. 2018. *Free Will and Epistemology*. London, Bloomsbury Academic.
- McCormick, Miriam S. 2014. *Believing against the evidence: Agency and the ethics of belief*. New York – London, Routledge.
- Meylan, Anne 2015. The legitimacy of intellectual praise and blame. *Journal of Philosophical Research*. 40. 189–203.

- Meylan, Anne 2017. The consequential conception of doxastic responsibility. *Theoria*. 83/1. 4–28.
- Nottelmann, Nikolaj 2007. *Blameworthy belief: A study in epistemic deontology*. Dordrecht, Springer.
- Peels, Rik 2017a. Responsible belief and epistemic justification. *Synthese*. 194/8. 2895–2915.
- Peels, Rik 2017b. *Responsible Belief. A Theory in Ethics and Epistemology*. Oxford, Oxford University Press
- Réz, Anna 2012. Befolyásoljuk a meggyőződéseinket?. *Magyar Filozófiai Szemle*. 56. 53-64.
- Robichaud, Philip – Wieland, Jan W. 2017. A Puzzle Concerning Blame Transfer. *Philosophy and Phenomenological Research (Online)*. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/phpr.12462> Elérés dátuma: 2018.11.02.
- Shabo, Seth 2015. More trouble with tracing. *Erkenntnis*. 80/5. 987–1011.
- Vargas, Manuel 2005. The trouble with tracing. *Midwest Studies in Philosophy*. 29/1. 269–291.